

Dom narożny w kwartale zabudowy miejskiej – znak miejsca albo ku formie predestynowanej do oryginalności

A corner house in an urban block – the sign of a place or towards a form predestined for originality

Streszczenie

Tematem artykułu są domy narożne w kwartale zabudowy miejskiej i towarzysząca im wyjątkowość formy wynikająca ze specyfiki ich usytuowania w strukturze miasta. Celem badań jest wykazanie, iż znane z przeszłości rozwiązania próbują być współcześnie implementowane i reinterpretowane na nowych warunkach formalnych i estetycznych. Badania zostały przeprowadzone ze względu na wyjątkową specyfikę przestrzenną formy domu narożnego w zabudowie miejskiej, która jest predestynowana do rozwiązań oryginalnych i od zawsze stanowiła twórczą pokusę do wymyślania kształtów mogących aspirować do miana lokalnego znaku miejsca. Przedmiotem badań są budynki narożne o szeroko rozumianym przeznaczeniu mieszkalnym, których formy mają kluczowy wpływ na rozpoznawalność współtworzonych miejsc. Podstawową metodą badawczą jest analiza wybranych realizacji. Wyniki badań wskazują na różnorodne rozstrzygnięcia przestrzenne brył domów narożnych, dając przesłanki do wypracowania pewnych typologii i teoretycznych podstaw projektowania tego rodzaju zabudowy. Na podstawie przeprowadzonych badań wysunięto wnioski dotyczące zasad komponowania atrakcyjnych form domów narożnych. Atrakcyjność ta może być realizowana zarówno w oparciu o rozwiązania zachowawcze i wynikowe, jak i tworzyć czytelny znak miejsca poprzez oryginalne formy, często o ekspresywnym charakterze.

Abstract

The topic of the paper are corner houses in an urban block and the accompanying uniqueness of form that results from the specific nature of their location in the urban structure. The study aims to demonstrate that there are currently attempts at implementation and reinterpretation of the solutions known from the past under new formal and aesthetic conditions. The study was conducted owing to the unique spatial specificity of the form of a corner house in urban development, which is predestined for original solutions and has always been a creative temptation to invent shapes that can aspire to the status of the local sign of a place. The subject of the study is corner buildings with a broadly understood residential purpose whose forms have a key impact on the recognition of co-created places. The basic research method is the analysis of selected developments. The research results indicate various spatial solutions of the bodies of corner houses, giving premises for the formulation of certain typologies and theoretical bases for the design of this type of buildings. On the basis of the research, conclusions were drawn on the principles of composing attractive forms of corner houses. This attractiveness can be achieved both by means of conservative and resultant solutions, as well as by creating the legible sign of a place through original forms which are frequently expressive in character.

Słowa kluczowe: dom narożny, sytuacja narożnikowa, znak miejsca

Keywords: corner house, corner situation, sign of a place

1. Wprowadzenie

Forma domu narożnego w kwartale zabudowy miejskiej jest predestynowana do oryginalności ze względu na wyjątkowe miejsce, jakie zajmuje w strukturze miasta. Powstając u zbiegu ulic, współtworzy wizualnie istotne elementy wnętrza urbanistycznych, które niejednokrotnie definiują początek przestrzeni miejskiej. Bryła domu narożnego, zaprojektowana w odpowiednio wyrazisty sposób, często przybiera postać znaku miejsca, orientującego przechodnia na określone kierunki komunikacyjne w zwartej tkance zabudowy. Tomasz Kozłowski, pisząc o *Tendencjach ekspresjonistycznych w architekturze współczesnej*, wspomina o „sytuacji narożnikowej”, podkreślając jej szczególną rolę, polegającą na „zwolnie-

1. Introduction

The form of a corner house in an urban block is predestined for originality due to its unique place in the urban structure. Being created at the intersection of streets, it visually co-creates important elements of urban interiors that often define the beginning of urban space. The body of a corner house, designed in a properly distinctive way, often takes the form of the sign of a place, orienting the passer-by towards specific communication directions in a compact building tissue. When writing about *Expressionist Tendencies in Contemporary Architecture*, Tomasz Kozłowski mentions the “corner situation”, emphasizing its

* Dr inż. arch. Przemysław Bigaj, Zakład Architektury Mieszkaniowej i Kompozycji Architektonicznej, Instytut Projektowania Architektonicznego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej / Chair of Housing and Architectural Composition, Institute of Architectural Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, e-mail: pb80@tlen.pl, ORCID: 0000-0003-0808-6286

niu architekta od badania motywacji urbanistycznych”. „Sytuację narożnikową” zdefiniowano tu, jako „teren wyznaczony ulicami zbiegającymi się pod kątem (najlepiej ostrym), wskazującymi linie zabudowy”. Towarzyszy temu spostrzeżenie, że: „Architektura w takim miejscu zyskuje ekspresję bez dodatkowych zabiegów, a starania twórcy, by nadać formie ekspresjonistyczny wyraz są wspierane przez sytuację przestrzenną”, co dowiedziono licznymi przykładami¹. Dom narożny w kwartale zabudowy miejskiej jest uprzywilejowany przestrzennie ze względu na sytuację urbanistyczną, która determinuje potrzebę oryginalności jego formy. Ten rodzaj uprzywilejowanej ekspozycji w strukturze miejskiej pozwala budynkom uzyskiwać status architektonicznego znaku czy ikony, decydując o istotnym elemencie tożsamości miejsca i jego niedefiniowalnym „klimacie”, określanym łacińskim terminem *genius loci*. Sytuacja narożnikowa jest zarazem wdzięcznym, jak i wymagającym zadaniem architektonicznym. Dając możliwość wykazania się talentem twórczym, pozwala architektom na eksperymentowanie z formą, co uzasadnia czy wręcz usprawiedliwia przestrzenną potrzebę jej oryginalności.

2. Główne zagadnienia typologiczne kształtowania formy domu narożnego w kwartale zabudowy miejskiej

2.1. Kryterium kąta

Za element wyjściowy typologii domu narożnego w zabudowie miejskiej należy uznać specyfikę planu budynku, wynikającą z charakteru sytuacji narożnikowej, a do-

exceptional role of “exempting the architect from the exploration of urban motivations”. The “corner situation” is defined here as “the area delineated by streets converging at a (preferably acute) angle, indicating the lines of development”. It is accompanied by the observation that: “Architecture in such a place gains expression without any additional efforts, and the artist’s endeavours to give the form an expressive character are supported by the spatial situation”, as has been proved by numerous examples¹. The corner house in the urban block is spatially privileged due to the urban situation that determines the need for originality of its form. This type of privileged exposure in the urban structure allows buildings to acquire the status of the architectural sign or icon, determining the essential element of the identity of the place and its indefinable “climate”, referred to with the Latin term *genius loci*. The corner situation is both a graceful and demanding architectural task. Giving the opportunity to manifest creative talent, it allows architects to experiment with form, which justifies or even excuses the spatial need for its originality.

2. Main typological issues of shaping the form of a corner house in the urban block

2.1. The angle criterion

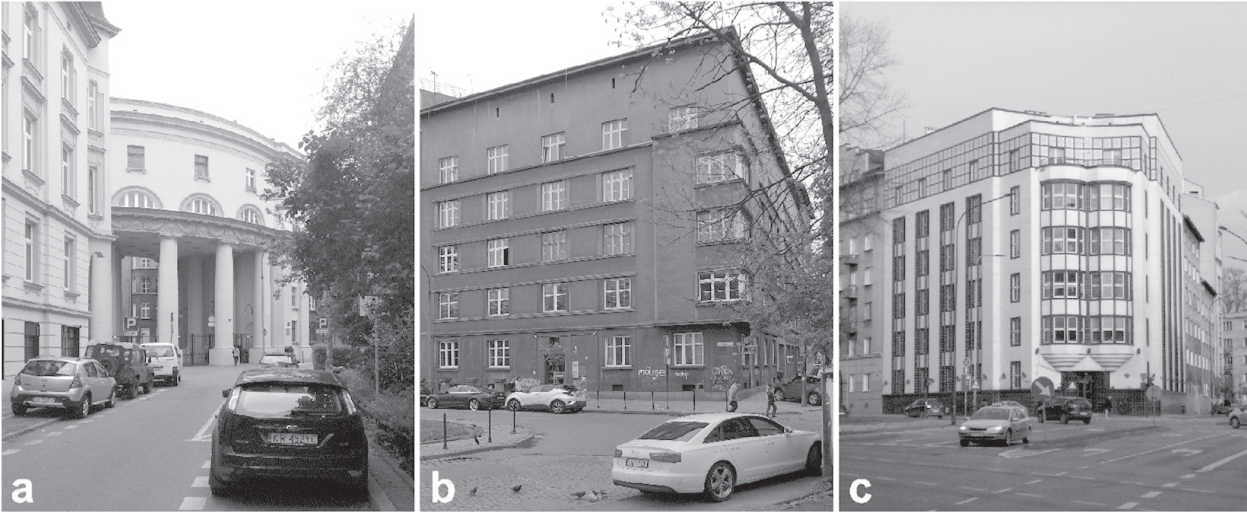
The starting point for the typology of a corner house in urban development should be the specificity of

kładniej wskazać tu należy na kąt, pod jakim zbiegają się główne płaszczyzny elewacji frontowych na przedłużeniu obu pierzei. Wyróżnić możemy trzy podstawowe typy domów narożnych, których plan jest determinowany kątem wyznaczonym przez linie zabudowy u zbiegu dwóch ulic. Mówimy tu o budynku narożnym rozwartokątnym, prostokątnym lub ostrokątnym (il. 1). Ów kąt ma zasadnicze znaczenie dla kształtowania formy oraz funkcji takiego obiektu. Domy narożne wznoszone na planie kąta rozwartego cechuje najmniejszy do uzyskania dynamizm formy w ujęciu perspektywicznym. Jest za to zazwyczaj najbardziej korzystny pod względem sposobu doświetlenia pomieszczeń. Poprawnie można rozplanować tu także funkcję mieszkalną. Narożniki na planie kąta prostego pozwalają na zdynamizowanie formy, przy jednoczesnym uzyskaniu regularnych układów funkcjonalnych mieszkań. Najbardziej atrakcyjnie pod względem wizualnym są z kolei ostrokątne narożniki domów. To one determinują w największym stopniu dynamizm, oraz ekspresyjny wyraz bryły budynku. Tego typu sytuacja narożna predestynuje przestrzennie formę do oryginalności, usprawiedliwiając niejednokrotnie twórcze poszukiwania i kompozycyjne eksperymenty architektów. Racjonalność i poprawność funkcjonalna rozplanowania pomieszczeń mieszkalnych, jak i całościowego układu przestrzennego w tego typu budynkach jest zazwyczaj ograniczona i często trudna do osiągnięcia. Można przyjąć ogólne prawidło mówiące, że im kąt narożnika budynku jest ostrzejszy tym forma jest bardziej dynamiczna i atrakcyjniejsza dla oka, lecz ten ekspresywny wyraz

the plan of the building resulting from the character of the corner situation, and more precisely the angle at which the main planes of the front elevations converge on the extension of both frontages. We can distinguish three basic types of corner houses whose plan is determined by the angle designated by the lines of development at the junction of two streets. We refer here to a corner building that is obtuse-angled, right-angled or acute-angled (Fig. 1). This angle is essential for shaping the form and function of such a structure. Corner houses erected on the obtuse-angled plan are characterized by the least dynamic form in terms of perspective. However, it is usually the most advantageous in terms of the lighting of rooms. It is also possible to adequately plan the residential function here. Corner structures on a right-angled plan allow to dynamize the form, while simultaneously obtaining regular functional arrangements of flats. In turn, the most visually attractive are the acute-angled corner houses. They determine the dynamism and expressive character of the building to the greatest extent. This type of corner situation spatially predestines the form to originality, often justifying the architects’ creative search and compositional experiments. The rationality and functional correctness of the layout of living quarters and of the entire spatial arrangement of such buildings is usually limited and often difficult to achieve. The

il. 1. Formy krakowskich kamienic narożnych z lat 20. i 30. XX wieku (fot. P. Bigaj): a) sytuacja rozwartokątna – Dom Pracowników PKO, ul. Żybilkiewicza 5 / Librowszczyzna 10, 1925-1927, A. Szyszko-Bohusz; b) sytuacja prostokątna – Kamienica czynszowa Laxów, Plac Kossaka 3 / ul. K. Morawskiego 2, 1929-1930, B. Birkenfeld; c) sytuacja ostrokątna – Dom Profesorów UJ, al. Słowackiego 15 / Łobzowska 61, 1929-1932, P. Jurkiewicz, L. Wojtyczko, S. Żeleński.

ill. 1. Forms of Krakow corner tenement houses from the 1920s and 1930s (photo: P. Bigaj): a) an obtuse-angled situation – PKO Employees’ House, 5 Żybilkiewicza / 10 Librowszczyzna Street, 1925-1927, A. Szyszko-Bohusz; b) a right-angled situation – Bernard and Józef Lax’ tenement house, 3 Kossaka Square / 2 K. Morawskiego Street, 1929-1930, B. Birkenfeld; c) an acute-angled situation – The House of the Jagiellonian University Professors, 15 Słowackiego Ave. / 61 Łobzowska Street, 1929-1932, P. Jurkiewicz, L. Wojtyczko, S. Żeleński.

il. 2. Formy krakowskich budynków zrealizowanych w ostatniej dekadzie na sytuacjach narożnikowych (fot. P. Bigaj): a) sytuacja rozwartokątna – Masarska 8 Apartamenty, ul. Masarska 8 / ul. Rzeźnicza, I etap – 2015-2016, Biuro Projektów W. Saran; b) sytuacja prostokątna – Apartamenty Piłsudskiego 1, ul. Piłsudskiego 1 / Straszewskiego, 2016-2017, F. Adamczak - SAO Investments; c) sytuacja ostrokątna – budynek narożny w ramach założenia Angel City, ul. Warszawska 19 / ul. Pawia, 2006-2009, Wizja sp. z o.o. oraz nsMoonStudio w ramach IQ-Group Consortium.

ill. 2. Forms of Krakow buildings completed in the last decade in corner situations (photo: P. Bigaj): a) an obtuse-angled situation – Masarska 8 Apartments, 8 Masarska Street / Rzeźnicza Street, I stage – 2015-2016, W. Saran Design Studio; b) a right-angled situation – Piłsudskiego 1 Apartments, 1 Piłsudskiego / Straszewskiego Street, 2016-2017, F. Adamczak – SAO Investments; c) an acute-angled situation – a corner building as part of the Angel City complex, 19 Warszawska / Pawia Street, 2006-2009, Wizja sp. z o.o. and nsMoonStudio as part of the IQ-Group Consortium.

pogarsza możliwość funkcjonalnego i ergonomicznego rozplanowania mieszkań. Te zasady wydają się być uniwersalne i niezależnie od czasów w których realizowane są budynki na sytuacjach narożnikowych. Na ich architektoniczny charakter mają z kolei wpływ tendencje estetyczne i kompozycyjne, jakie wykształciły się w danym okresie historycznym. Nie inaczej jest i dziś, w okresie panowania pluralizmu doktryn twórczych, gdzie często efemeryczne mody, warunki rynkowe i ekonomiczne, mają kluczowy wpływ na realizację współczesnych budynków narożnych (il. 2). Kryterium kąta wydaje się być kwestią wyjściową do dalszych rozważań związanych z typologią domu narożnego, ukierunkowanych bardziej na kształtowanie i komponowanie samej formy naroża budynku.

2.2. Symetryczność i asymetryczność układu formy domu narożnego – równorzędność lub hierarchizacja kompozycji

Oprócz zagadnienia kąta, pod jakim zbiegają się tzw. „ramiona” budynku narożnego, istotne staje się nie tyle ukształtowanie samej formy, czy sposób komponowania tych „ramion”, co relacje przestrzenne występujące pomiędzy tymi elementami. W znaczącej części przypadków, zwłaszcza tych znanych z historycznych okresów architektury, tam gdzie siatka kwartałów miejskich była regularna i prostokątna, dominują budynki narożne z równorzędnie (symetrycznie) komponowanymi fasadami ramion względem osi tego naroża. Kontekst miejsca lub działki o różnych wielkościach granic wymuszały często rozwiązania asymetryczne, które często deprecjonowały przestrzennie jedną z elewacji frontowych domu narożnego. Ta deprecjacja dotyczyła nie tylko parametrów wysokości czy długości frontu, ale i samego sposobu rozrzeźbienia fasady, nasycenia jej detalem oraz jakością zastosowanych materiałów. W przypadku budynku narożnego można wtedy mówić o elewacji „głównej” – frontowej i „bocznej”. Obserwujemy zazwyczaj to tam, gdzie jedna z fasad zlokalizowana była od strony jakiejś ważnej komunikacyjnie przestrzeni miejskiej. Uwagę na ten aspekt symetryczności i asymetryczności form budynków narożnych zwracają Michał Domińczak

general rule is that the more acute the angle of the corner building, the more dynamic and attractive the form is to the eye, but this expressive character diminishes the possibility of a functional and ergonomic layout of the apartments. These principles seem to be universal and independent of the times when buildings are constructed in corner situations. Their architectural character is in turn influenced by aesthetic and compositional tendencies that developed in a given historical period. It is no different today, in the period of pluralism of creative doctrines, when ephemeral fashions, market and economic conditions have frequently a key impact on the construction of modern corner buildings (Fig. 2). The angle criterion seems to be a starting point for further considerations related to the typology of the corner house, oriented more towards shaping and composing the very corner form of the building.

2.2. Symmetry and asymmetry of the layout of the corner house form – equivalence or hierarchization of composition

Apart from the issue of the angle at which the so-called “arms” of the corner building converge, it is not so much the shape of the form itself, or the way these “arms” are composed, but the spatial relations between these elements that are important. Corner buildings with equally (symmetrically) composed façades of arms relative to the axis of the corner dominate in a significant number of cases, especially those known from the historical periods of architecture, where the grid of the urban block was regular and rectangular. The context of a place or plot of land with different sizes of borders often forced asymmetrical solutions, which often spatially depreciated one of the front elevations of a corner house. This depreciation concerned not only the parameters of the height or length of the front, but also the very method of sculpting the façade, imbuing it with detail and the quality of the materials. In the case of a cor-

il. 3. Ginger i Fred (Tańczący dom), Jiráskovo nám. 1981/6, Praga, Czechy, 1994-1996, F. Gehry, V. Milunić, (fot. P. Bigaj).
Fig. 3. Ginger and Fred (The Dancing House), Jiráskovo nám. 1981/6, Prague, Czech Republic, 1994-1996, F. Gehry, V. Milunić, (photo: P. Bigaj).

il. 4. Budynek narożny przy Lützowplatz (Block 234), Lützowplatz / Lützowstraße, Berlin, Niemcy, 1988-1990, M. Botta (fot. P. Bigaj).
ill. 4. Corner building at Lützowplatz (Block 234), Lützowplatz / Lützowstraße, Berlin, Germany, 1988-1990, M. Botta (photo: P. Bigaj).

i Artur Zaguła, pisząc o *Typologii kamienicy łódzkiej*. Ich badania wskazują, iż: „(...) zdecydowana większość kamienic narożnych ma regularny charakter. Odnajdujemy wśród nich takie, które zajmują pojedynczą działkę, jak i te, które przynajmniej z jednej strony mają większą szerokość. Pierwsze z nich będą miały charakter symetryczny, jednak częściej występują te, których elewacje różnią się szerokością. Fasady traktowane są na ogół równorzędnie. Zdarza się jednak, że fasada od strony ulicy bardziej znaczącej jest potraktowana inaczej, zwykle bardziej reprezentacyjnie. Pojawiają się wykusze, ryzality, balkony, loggie, szczyty itp., podczas gdy fasada „boczna” jest skromniejsza”². Autorzy wskazują tu na przykład ulicy Piotrkowskiej w Łodzi. Te reguły towarzyszące projektowaniu budynków narożnych wydają się być na tyle uniwersalne, że dają się obserwować w większości układów miejskich z zabudową kwartałową. Podsumowując relacje przestrzenne pomiędzy „ramionami” domu narożnego, należy wyróżnić układy równorzędne – o kompozycjach symetrycznych względem osi naroża budynku, oraz układy asymetryczne, u których daje się zaobserwować estetyczną i kubaturową hierarchiczność, determinowaną zazwyczaj kontekstem miejsca. W tym drugim przypadku często czytelny staje się podział na elewację kompozycyjnie dominującą - nadrzędną („główną”) i elewację podrzędną („boczną”). Co istotne, o tej kompozycyjnej nadrzędności może decydować nie tylko szerokość fasady, ale i jej wysokość, wybijająca się z całości układu formy domu narożnego. Układy asymetryczne wydają się być niejednokrotnie bardziej predestynowane do oryginalności, ze względu na odejście od utrwalonej w okresach historyzmów wynikowości form symetrycznych, tak rozpowszechnionych w przeszłości, że aż sprawiających wrażenie „naturalnie” uzasadnionych dla sytuacji narożnikowych.

2.3. Typologia ze względu na znaczenie urbanistyczne naroża budynku w przestrzeni miejskiej – akcent, subdominanta, dominanta, narożnik wynikowy

Kluczowym elementem kompozycji architektonicznej opisywanych tu domów jest tzw. część narożnikowa

ner building, the “main” façade – the front and the “side” one – can be referred to. We usually observe it in places where one of the façades was located on the side of the urban space that was important in terms of transport. Writing about the *Typology of the Łódź Tenement House*, Michał Domińczak and Artur Zaguła draw attention to this aspect of symmetry and asymmetry of forms of corner buildings. Their research indicates that: “(...) the vast majority of corner tenement houses have a regular character. We find among them those that occupy a single plot, as well as those that have a larger width at least on one side. The first of these are symmetrical in character, but the more frequent ones are those whose elevations are of different widths. Façades are generally treated equally. It happens, however, that the façade from the side of a more significant street is treated differently, usually in a more representative way. There appear bays, avant-corps, balconies, loggias, gables, etc., while the “side” façade is more modest”². The authors point to the example of Piotrkowska Street in Łódź. These rules accompanying the design of corner buildings seem to be so universal that they can be observed in most urban layouts with urban block development. While summarizing the spatial relations between the “arms” of a corner house, one should distinguish equal systems – with compositions symmetrical in relation to the axis of the corner of the building, and asymmetrical systems, in which one can observe aesthetic and cubic hierarchy, usually determined by the context of the place. In the latter case, the division into the compositionally dominating elevation – the superior (“main”) one and the subordinate (“side”) elevation – often becomes clear. What is important, this compositional superiority may be determined not only by the width of the façade, but also its height, which stands out from the entire system of the corner house form. Asymmetrical systems often seem to be

budynku. Za część narożnikową zazwyczaj uznajemy część wspólną, przynależną do obu ramion takiego budynku, które zbiegają się pod określonym kątem na przedłużeniu pierzei dwóch ulic. Nie jest to ścisłą regułą, lecz najczęściej w tej wspólnej strefie przenikania się ramion budynku kształtowana jest przez architektów forma wizualnie odczytywana jako narożnik. Naroże budynku od zawsze stanowiło pole do eksperymentowania z bryłą o wyróżniającym się statucie przestrzennym, stąd pojawiały się tu takie formy architektonicznie akcentujące, jak wykusze, balkony, loggie, itp. Oprócz form akcentujących, częstą praktyką są formy narożne zwieńczone wieżyczkami czy sygnaturkami pełniącymi w skali zwartych przestrzeni miejskich rolę lokalnych subdominant i dominant. Inną formą, zwłaszcza w skromniejszych budynkach, było także niewyróżnianie w jakiś szczególny sposób narożnika, który w tym przypadku przybierał zazwyczaj formę wynikającą wprost z układu urbanistycznego tkanki miejskiej. Przyjmując kryteria urbanistyczne, mające wpływ na tworzenie jakości i charakteru przestrzeni miejskich, można przyjąć ogólną klasyfikację typologiczną budynków narożnych na te: z elementami akcentującymi naroże (np. wykusz, balkon, loggia, attyka narożna), czy z elementami subdominant i dominant w narożniku (wieżyczka, podwyższenie, dodatkowe piętro części narożnikowej) i tzw. „narożnik wynikowy”, tj. bez specjalnego wyróżnienia formy narożnika. Aspekt oryginalności jest tu ściśle powiązany z kontekstem miejsca i wymaga pomysłowości od architekta na wykorzystanie tej sytuacji do stworzenia lokalnego znaku miejsca. To, że budynki narożne i ich architektoniczne uformowanie odgrywa szczególne znaczenie urbanistyczne w tradycyjnie kształtowanych tkankach miejskich, widoczne jest choćby w postmodernistycznej twórczości Roba Kriera³ czy zwolennika tradycjonalizmu - Leona Kriera⁴.

2.4. Kształt naroża

Decyzje projektowe związane z kształtem narożnika są podejmowane nie tylko ze względów czysto estetycznych, ale także ze względu na komunikacyjny charakter i potrzebę zapewnienia odpowiednich parametrów użytkowych dla sytuacji węzłowej u zbiegu ulic. Michał Domińczak i Artur Zaguła wyróżniają pod tym względem trzy podstawowe typy kamienic: z *prostym, zaokrąglonym i ściętym* narożnikiem⁵. Zbliżoną systematykę proponuje także Piotr Stalony-Dobrzański w swoich badaniach nad opracowywanym *Albumem domów narożnych miasta Krakowa*. Wymieniono tu także *otwarty* kształt narożnika, jako jeden ze sposobów komponowania formy budynku dla sytuacji narożnikowej poprzez cofnięcie lub pustkę⁶. Względy urbanistyczne i komunikacyjne nie są jedyną konsekwencją poszukiwania właściwej formy dla narożnika. Determinantą twórczych poszukiwań staje się też potrzeba poprawnego rozplanowania funkcji w części narożnikowej. Jak podkreśla Zuzanna Borycz „w przypadku skrzyżowania ulic pod ostrym kątem budynki narożne nie mają ekonomicznych rzutów, pomieszczenia narożne są nieustawne i wąskie. Ażeby uniknąć takich sytuacji, zabu-

more predestined to originality, due to the departure from the resultant symmetrical forms fixed in the periods of historicism, so widespread in the past that they give the impression of being “naturally” justified for corner situations.

2.3. Typology due to the urban significance of the corner of the building in the urban space – accent, subdominant, dominant, resulting corner

The key element of the architectural composition of the houses described here is the so-called corner part of the building. We usually consider the corner part to be the common part, belonging to both arms of such a building that converge at a certain angle on the extension of the frontage of two streets. This is not a strict rule, but the form visually interpreted as a corner is shaped by architects most often in this common zone at the intersection of the arms of the building. The corner of the building has always been a field for experimenting with a body with a distinctive spatial status, hence such architecturally accentuating forms as bays, balconies, loggias, etc. have appeared here. Apart from accentuating forms, corner forms topped with turrets or flèches, which play the role of local sub-dominants and dominants on the scale of compact urban spaces, are common practice. Another form, especially in more modest buildings, was that of not distinguishing the corner in any particular way, which in this case usually took on a form resulting directly from the urban layout of the urban tissue. When adopting urban criteria affecting the creation of quality and character of urban spaces, a general typological classification of corner buildings may be adopted: those with elements emphasizing the corner (e.g. bay window, balcony, loggia, corner attic), or with subdominant and dominant elements in the corner (turret, elevation, additional floor of the corner part) and the so-called “resultant corner”, i.e. without special distinction of the corner form. The aspect of originality is closely linked to the context of a place and requires the ingenuity of the architect to use this situation to create the local sign of a place. The fact that corner buildings and their architectural formation play a special urban role in the traditionally shaped urban tissues is reflected in the postmodern work of Rob Krier³ or the supporter of traditionalism – Leon Krier⁴.

2.4. The shape of a corner

Design decisions related to the shape of a corner are made not only for purely aesthetic reasons, but also due to the communication character and the need to ensure appropriate parameters that are useful for the junction situation at the intersection of streets. Michał Domińczak and Artur Zaguła distinguish three basic types of tenement houses in this respect: with a *straight, rounded* and *truncated* corner⁵. Similar systematics is also proposed by Piotr

dowa najczęściej nie dochodzi do naroża, działka jest zaokrąglona lub ścinana do uzyskania szerokości około 20 m⁷. Narożnik jest tu centralnym elementem kompozycji, kumulującym w tej części budynku ów efekt oryginalności, który przyciąga uwagę przechodnia oraz wskazuje na sytuacje komunikacyjnie ważne w przestrzeni miejskiej. Narożnikowy „znak miejsca” kształtowany poprzez formy proste, obłe, ścięte, czy też przez zabawę w cofnięcie, pustkę lub otwarcie jest nieodzownym elementem języka urbanistycznego zwartej tkanki miasta. Obfituje on dodatkowo w akcenty, dominanty, subdominanty przesądzając o organizacyjnej roli tej architektury na przestrzeń miejską.

3. Dom narożny – wybrane przykłady

Spośród licznie realizowanych budynków narożnych, do jednych z najoryginalniejszych przykładów z pewnością zaliczyć można *Tańczący dom*, znany też pod nazwą *Ginger i Fred*, który został zaprojektowany przez Franka Gehry’ego i Vlado Milunića. Ten wzniesiony w Pradze (Czechy, 1996) przykład dekonstruktywistycznej formy, która choć nazwana jest „domem” to mieści zróżnicowany program funkcjonalny. To co wyróżnia ten narożnik, to nie tylko zdynamizowany kształt, zróżnicowanie materiałów, ale i sam fakt, że budynek wychodzi poza wynikową linię zabudowy, podkreślając jeszcze bardziej narożnikowość samej sytuacji (il. 3). Innym przykładem z Pragi może być *kamienica Františka Hodka* z 1913 roku, zaprojektowana przez Josefa Chochola, która swoją rozpoznawalność zyskała nie tylko za sprawą ostrego kąta naroża, ale i dzięki charakterystycznemu stylowi tzw. „kryształowego” kubizmu. Można sięgnąć także do innego ikonicznego przykładu jakim jest zrealizowany w 1910 r

il. 5. L40, Linienstraße 40 / Rosa-Luxemburg Straße, Berlin, Niemcy, 2004-2010, Bundschuh Architekten, (fot. W. Cieplucha).
 ill. 5. L40, 40 Linienstraße / Rosa-Luxemburg Straße, Berlin, Germany, 2004-2010, Bundschuh Architekten, (photo W. Cieplucha).

Stalony-Dobrzański in his study on the developed *Album of Corner Houses in the City of Krakow*. The *open* shape of a corner is also included here, as one of the ways of composing the form of a building for a corner situation by recession or void⁶. Urban and communication considerations are not the only consequence of the search for the appropriate form of the corner. The need to properly plan the function in the corner part also becomes a determinant of creative pursuit. As emphasized by Zuzanna Borycz, “in the case of sharp-angled street junctions, corner buildings do not have economic projections, the corner rooms are non-adjustable and narrow. In order to avoid such situations, the building development do not usually reach the corner, the building plot is rounded or cut to a width of about 20 m⁷. The corner is the central element of the composition that accumulates the effect of originality in this part of the building, attracting the attention of the passer-by and indicating the communication situations important in urban space. The corner “sign of a place” shaped by simple, round, truncated forms, or by the game of recession, void or opening-up is an indispensable element of the urban language of the compact urban tissue. It additionally abounds in accents, dominants, and subdominants, determining the organizational role of this architecture in the urban space.

3. The corner house – selected examples

Among the numerous completed corner buildings, one of the most original examples is the *Dancing House*, also known as *Ginger and Fred*, designed by Frank Gehry and Vlado Milunić. Although it is called a “house”, this example of a deconstructivist form built in Prague (Czech Republic, 1996) contains a varied functional programme. What distinguishes this corner structure is not only the dynamic shape and diversity of materials, but also the fact that the building goes beyond the resulting line of development, emphasizing even more the corner nature of the situation itself (Fig. 3). Another example from Prague is the *František Hodek’s tenement house* from 1913, designed by Josef Chochol, which gained its recognition not only because of the acute-angled corner, but also owing to the characteristic style of the so-called “crystal” cubism. Another iconic example is the corner building *Casa Mila*, designed in Barcelona by Antonio Gaudi in 1910, where organic and rounded corrugations of the façade contribute to the unique architecture. In these cases, the originality of the architecture, the way the façades are formed and the characteristic detail allow to mark the urban space with recognizable buildings – icons. Referring to a few examples from Berlin, it can be shown that it is not only the originality of forms and their complexity that makes it possible to create architecture with the status of the so-called “sign of a place”. Strongly

barceloński budynek narożny *Casa Mila* zaprojektowany przez Antonio Gaudiego, gdzie organiczne i obłe pofalowania elewacji decydują o wyjątkowej architekturze. W tych przypadkach oryginalność architektury i sposób uformowania fasad oraz charakterystyczny detal pozwala naznaczyć przestrzeń miejską rozpoznawalnymi budynkami – ikonami. Sięgając z kolei do kilku berlińskich przykładów, można wykazać, że nie tylko oryginalność form i ich złożoność pozwala tworzyć architekturę o statusie tzw. „znaku miejsca”. Sprawdzają się tu silnie zgeometryzowane kształty brył domów narożnych, w których dostrzega się istotę estetyki właściwą dla tendencji neoracjonalistycznych czy postmodernistycznych. Spoista forma z wyrazistą i konsekwentną artykulacją otworów okiennych, o lekko monumentalizującym wyrazie, silnie osadzona w kontekście miejskim i poszukująca w nowym detalu i zastosowanym materiale dialogu z przeszłością, to podstawowe środki oddziaływania na widza tego rodzaju architektury. Wymienić tu można budynek przy Lützowplatz (*Block 234*) z 1990 roku, zaprojektowany przez Mario Botta (il. 4), jak i budynki autorstwa Aldo Rossiego, np. *kamienica przy Kochstraße 1-4 i Wilhelmstraße 36-38* (1981-1988, współpraca: Gianni Braghieri), czy *Quartier Schützenstraße*, który został zbudowany w latach 1994-1998. Tu prostokątne cztery naroża kwartału zabudowy potraktowano nie tylko różnymi, racjonalnymi zabiegami formalnymi, ale i wyrazistą kolorystyką fasad. Ich przeciwieństwem, a zarazem intrygującym dla oka przykładem jest zakrzywiony, o wyoblonym narożu dom *Bonjour Tristesse* na skrzyżowaniu Schlesische Strasse i Falckensteinstrasse, który zaprojektowany został przez Alvaro Siza i Petera Brinkerta (realizacja 1984). Szare, płynnie przechodzące fasady z rytmicznie i konsekwentnie rozliczonymi otworami okiennymi podkreślają krzywo-linijny kształt narożnika. Osiągnięta w ten sposób lapidarność ekspresji zadecydowała, iż budynek ten da się określić jako „znak miejsca”. Sięgając do realizacji z ostatniej dekady można wymienić budynek narożny *L40* (Bundschuh Architekten, 2010), przy Linienstraße

il. 6. Przykład pracy konkursowej na kamienicę narożną, skrzyżowanie ulic Sienkiewicza i Orlej w Łodzi, autorzy: P. Bigaj, P. Broniewicz, P. Mika – wyróżnienie w konkursie: Współczesna Kamienica Łódzka – edycja druga 2017; organizator konkursu: Miasto Łódź, Departament Architektury i Rozwoju, Biuro Architekta Miasta.
 ill. 6. Example of a competition design project for a corner tenement house, intersection of Sienkiewicza and Orlej Streets in Łódź, authors: P. Bigaj, P. Broniewicz, P. Mika – honourable mention: Współczesna Kamienica Łódzka – edycja druga 2017 (Contemporary Tenement House in Łódź – second edition 2017); the organizer of the competition: The City of Łódź, Department of Architecture and Development, Office of the City Architect.

geometrised shapes of the bodies of corner houses, in which the essence of aesthetics characteristic for neo-rationalistic or postmodern tendencies is noticed, are effective here. Their cohesive form with distinctive and consistent articulation of window openings, with a slightly monumental expression, strongly embedded in the urban context and searching for a dialogue with the past in the new detail and applied material, constitutes a basic means to exert influence on the recipient of this type of architecture. One can mention here the building at Lützowplatz (*Block 234*) from 1990, designed by Mario Botta (Fig. 4), as well as the buildings designed by Aldo Rossi, such as the tenement house at *1-4 Kochstraße* and *36-38 Wilhelmstraße* (1981-1988, cooperation: Gianni Braghieri) or the *Quartier Schützenstraße*, which was built between 1994 and 1998. Here, the rectangular four corners of the urban block were treated not only with different rational formal procedures, but also with distinct colours of the façades. Their opposite and at the same time intriguing example is a curved house with a rounded corner *Bonjour Tristesse* at the crossroads of Schlesische Strasse and Falckensteinstrasse, designed by Alvaro Siza and Peter Brinkert (1984). The grey smoothly flowing façades with rhythmically and consistently arranged window openings emphasize the curved shape of the corner. The conciseness of expression achieved in this way contributed to the fact that the building can be described as the “sign of a place”. Among the developments from the last decade, the corner building *L40* (Bundschuh Architekten, 2010) at 40 Linienstraße can be mentioned. Its sharp corner, sculpted body with large monolithic planes also creates an aesthetically balanced architecture of the “sign of a place”, whose expression results directly from the acute-angled corner situation (Fig. 5). The few examples presented here only outline the complexity of the design issue, as well as

40. Jego ostry narożnik, rozrzeźbiona bryła z dużymi, monolitycznymi płaszczyznami również tworzy wyważoną estetycznie architekturę „znaku miejsca”, której ekspresja wynika wprost z ostrokątnej sytuacji narożnikowej (il. 5). Przytoczone tu nieliczne przykłady zarysowują jedynie złożoność problematyki projektowej, jak i ogrom możliwości przed jakimi staje twórca narożnego dzieła architektury.

4. Podsumowanie

Dom narożny w kwartale zabudowy miejskiej staje się wdzięcznym tematem kursowym dla adeptów sztuki architektonicznej, bywa elementem prac warsztatowych, jest też ciekawym tematem studialnych konkursów architektonicznych (il. 6). Dzieje się tak ze względu na urbanistyczną predyspozycję sytuacji narożnikowej do tworzenia form oryginalnych, których atrakcyjność podkreślano odpowiednio zakomponowaną bryłą budynku. Już sama sytuacja narożnikowa prowokuje twórcę do zabawy w architekturę ekspresyjną i poszukiwania form aspirujących do miana „znaku miejsca”. Niekoniecznie oryginalność czy złożoność kształtów może zapewnić wizualny sukces budynkowi narożnemu. Często umiejętne wpisanie się kubaturą w zastaną sytuację już wystarczy, aby osiągnąć zadowalający efekt. Tomasz Kozłowski pisze, iż: „Atrakcyjność sytuacji narożnikowej dla wspomnienia ekspresji formy architektonicznej dostrzeżono zanim uczynili to architekci modernizmu. Sama sytuacja nie tworzy ani nurtu, ani kierunku, czyni – przypadki, niekiedy interesujące. (...) Samo położenie budynku nie przesądza o stosownej wyrazistości formy. Usytuowanie jednak bywało ważnym pretekstem architektonicznym wykorzystywanym wielokrotnie w przeszłości, w dziełach wielkich twórców i architekturze pospolitej, i obecnie także. Wielokrotnie – wrażenie ekspresywności przychodzi samo”⁸.

Twórca, poszukując właściwej formy dla zastanej sytuacji narożnikowej może sięgnąć po różne zabiegi kompozycyjne, aby stworzyć bryłę współtworzącą kontekst i charakter przestrzeni miejskiej. Dom narożny pozwala na poszukiwanie rozwiązań oryginalnych, awangardowych, o wyraźnej ekspresji. Estetyka budynku narożnego, aby mogła aspirować do miana „znaku miejsca” powinna być na tyle oryginalna, aby jej ikoniczna rozpoznawalność nie budziła wątpliwości. Z trzech możliwych przypadków, to sytuacja narożnikowa ostrokątna wydaje się być najbardziej predestynowana do tego zadania. Nie decyduje to jednak o tym, że sytuacja rozwartokątna czy prostokątna nie zapewnia tej możliwości, tylko że sytuacja ostrokątna w naturalny sposób wzmacnia dynamizm ujęcia perspektywicznego. Architekt, inspirując się dokonaniem przeszłości i czerpiąc z typologicznie różnorodnych sposobów kształtowania naroża budynku, jest w stanie osiągnąć wystarczające efekty estetyczne, aby zapewnić budynkowi narożnemu status znaku, czy wręcz ikony miejsca. Oprócz wiedzy, niezbędne są także umiejętności i talent, bez którego nawet najkorzystniejsza urbanistycznie sytuacja może obrócić się przeciwko renomie zawodowej twórcy i przede wszystkim jakości przestrzeni miasta.

the enormous possibilities that the creator of a corner work of architecture faces.

4. Conclusion

A corner house in an urban block becomes a very attractive course subject for students of architectural art, it is sometimes an element of workshop works, and an interesting subject of study architectural competitions (Fig. 6). This is because of the urban predisposition of the corner situation to create original forms, whose attractiveness has been emphasized by the appropriately composed body of the building. The corner situation itself provokes the creator to play a game of expressive architecture and search for forms aspiring to the name of the “sign of a place”. It is not necessarily the originality or complexity of shapes that can ensure the visual success of a corner building. It is often enough to skilfully embed the body of the building into the existing situation in order to achieve a satisfactory result. Tomasz Kozłowski writes that: “The attractiveness of the corner situation as an aid to the expression of the architectural form had been noticed before it was done by the modernist architects. The situation itself does not create either a current or a direction, it creates – cases, sometimes interesting ones. (...) The location of the building itself does not determine the relevant expressiveness of the form. The location, however, was an important architectural pretext used frequently in the past, in the works of great artists and in common architecture, and so it is today. Many a time – the impression of expressiveness comes by itself”⁸. Looking for the appropriate form for the existing corner situation, the creator can use various compositional techniques to create a body of the building that contributes to the context and character of urban space. The corner house allows for the search for original, avant-garde solutions with distinct expression. To aspire to the name of the “sign of a place” the aesthetics of the corner building should be original enough to make its iconic recognition unmistakable. Of the three possible cases, it is the acute-angled corner situation that seems to be the most predestined for this task. This does not mean, however, that the obtuse-angled and right-angled situation does not provide this possibility, but that the acute situation naturally enhances the dynamism of the perspective view. Inspired by the achievements of the past and drawing on typologically diverse ways of shaping the corners of a building, the architect is able to achieve sufficient aesthetic effects to give a corner building the status of the sign or even the icon of a place. Apart from knowledge, there is also a need for skills and talent, without which even the most advantageous urban situation may turn against the professional reputation of the creator and, above all, the quality of the urban space.

PRZYPISY

- ¹ T. Kozłowski, *Tendencje ekspresjonistyczne w architekturze współczesnej*, Monografia 445, Politechnika Krakowska, Kraków 2013, s. 77.
- ² M. Domińczak, A. Zaguła, *Typologia kamienicy łódzkiej*, Urząd Miasta Łodzi, Łódź 2016, s. 77.
- ³ R. Krier, *Town Spaces*, Birkhäuser, Basel-Boston-Berlin 2006.
- ⁴ L. Krier, *Architektura wspólnoty*, Terytoria, Gdańsk 2011.
- ⁵ M. Domińczak, A. Zaguła, *Typologia...*, *op. cit.*, 77-88.
- ⁶ P. Stalony-Dobrzański, *Album domów narożnych miasta Krakowa* – maszynopis wersji roboczej rozdziału rozprawy doktorskiej pt. *Dom narożny w bloku zabudowy miejskiej*, wykonywanej na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, stan na 03.2019 r. Opracowanie udostępnione przez autora na potrzeby artykułu.
- ⁷ Z. Borycz, *Forma architektoniczna narożnych budynków*, w: *Acta Scientiarum Polonorum*, Architectura 6 (4) 2007, s. 60, źródło: http://www.architectura.actapol.net/pub/6_4_59.pdf (odsłona z dnia 25.03.2019).
- ⁸ T. Kozłowski, *Tendencje...*, *op. cit.*, s.89.

LITERATURA

- [1] Borycz Z., *Forma architektoniczna narożnych budynków*, w: *Acta Scientiarum Polonorum*, Architectura 6 (4) 2007, s.59-70, źródło: http://www.architectura.actapol.net/pub/6_4_59.pdf (odsłona z dnia 25.03.2019).
- [2] Domińczak M., Zaguła A., *Typologia kamienicy łódzkiej*, Urząd Miasta Łodzi, Łódź 2016.
- [3] Kozłowski T., *Tendencje ekspresjonistyczne w architekturze współczesnej*, Monografia 445, Politechnika Krakowska, Kraków 2013.
- [4] Krier L., *Architektura wspólnoty*, Terytoria, Gdańsk 2011.
- [5] Krier R., *Town Spaces*, Birkhäuser, Basel-Boston-Berlin 2006.
- [6] Stalony-Dobrzański P., *Album domów narożnych miasta Krakowa* – maszynopis wersji roboczej rozdziału rozprawy doktorskiej pt. *Dom narożny w bloku zabudowy miejskiej*, wykonywanej na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, stan na 03.2019 r. Opracowanie udostępnione przez autora na potrzeby artykułu.

ENDNOTES

- ¹ T. Kozłowski, *Tendencje ekspresjonistyczne w architekturze współczesnej* (*Expressionist Tendencies in Contemporary Architecture*), Monograph 445, Cracow University of Technology, Cracow 2013, p. 77.
- ² M. Domińczak, A. Zaguła, *Typologia kamienicy łódzkiej* (*Typology of the Łódź Tenement House*), Municipal Office in Łódź, Łódź 2016, p. 77.
- ³ R. Krier, *Town Spaces*, Birkhäuser, Basel-Boston-Berlin 2006.
- ⁴ L. Krier, *Architektura wspólnoty*, Terytoria, Gdańsk 2011.
- ⁵ M. Domińczak, A. Zaguła, *Typologia...*, *op. cit.*, pp. 77-88.
- ⁶ Piotr Stalony-Dobrzański, *Album domów narożnych miasta Krakowa* (*Album of Corner Houses in the City of Krakow*) – a typescript of the working version of the chapter from the doctoral dissertation entitled *Dom narożny w bloku zabudowy miejskiej*, prepared at the Faculty of Architecture of Cracow University of Technology, as of 03.2019. The study made available by the author for the purposes of the paper.
- ⁷ Z. Borycz, *Forma architektoniczna narożnych budynków*, in: *Acta Scientiarum Polonorum*, Architectura 6 (4) 2007, p. 60, retrieved at: http://www.architectura.actapol.net/pub/6_4_59.pdf (accessed: 25.03.2019).
- ⁸ T. Kozłowski, *Tendencje...*, *op. cit.*, p. 89.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Borycz Z., *Forma architektoniczna narożnych budynków*, in: *Acta Scientiarum Polonorum*, Architectura 6 (4) 2007, pp. 59-70, retrieved at: http://www.architectura.actapol.net/pub/6_4_59.pdf (accessed: 25.03.2019).
- [2] Domińczak M., Zaguła A., *Typologia kamienicy łódzkiej*, Urząd Miasta Łodzi, Łódź 2016.
- [3] Kozłowski T., *Tendencje ekspresjonistyczne w architekturze współczesnej*, Monograph 445, Politechnika Krakowska, Kraków 2013.
- [4] Krier L., *Architektura wspólnoty*, Terytoria, Gdańsk 2011.
- [5] Krier R., *Town Spaces*, Birkhäuser, Basel-Boston-Berlin 2006.
- [6] Stalony-Dobrzański P., *Album domów narożnych miasta Krakowa* – a typescript of the working version of the chapter from the doctoral dissertation entitled *Dom narożny w bloku zabudowy miejskiej*, prepared at the Faculty of Architecture of Cracow University of Technology, as of 03.2019. The study made available by the author for the purposes of the paper.